

Sklypo T. Kosciuškos g. 1, Vilniuje, tyrimai

Atas Žvirblys

Nepriklausomas tyrėjas

El. paštas: archeologija@gmail.com

Anotacija. 2024 m. pavasarį–vasarą sklype T. Kosciuškos g. 1, Vilniuje, atliktų tyrimų metu buvo užfiksuoti XIII a. pabaigos–XX a. sluoksniai ir atidengti XIII a. pabaigos–XIV a. medinio užstatymo fragmentai, kurie suteikė naujų duomenų apie šios Vilniaus dalies raidą ankstyvajame miesto formavimosi etape. Ne mažiau įdomi yra ir XVII–XVIII a. sklypo istorija, kuri siejama su čia buvusiu dvarvieta, o nuo XIX a. su čia veikusios areštinės veikla. Šiame straipsnyje analizuojamas šių atradimų archeologinis ir istorinis kontekstai, skelbiami surinktų duomenų tyrimų rezultatai ir pateikiamos interpretacijos.

Reikšminiai žodžiai: Viduramžių Vilnius, Kreivoji pilis, medinis užstatymas, archeologija, įkalinimo įstaigos.

Research Conducted at the Site of T. Kosciuškos Street 1, Vilnius

Abstract. In the spring and summer of 2024, excavations carried out at the site located at 1 T. Kosciuškos Street in Vilnius revealed cultural layers dating from the late 13th to the 20th century, as well as remains of wooden structures dating back to the 13th–14th centuries. These findings provided new insights into the development of this part of Vilnius during the early stages of the city's formation. Equally intriguing is the history of the site from the 17th to the 18th century, which is associated first with a manor estate that once stood there and, from the 19th century onwards, with the operation of a detention facility on the site. This article analyses the archaeological and historical contexts of these discoveries, presents the research results, and offers interpretations based on the collected data.

Keywords: Medieval Vilnius, Crooked castle, wooden structures, archaeology, detention facilities.

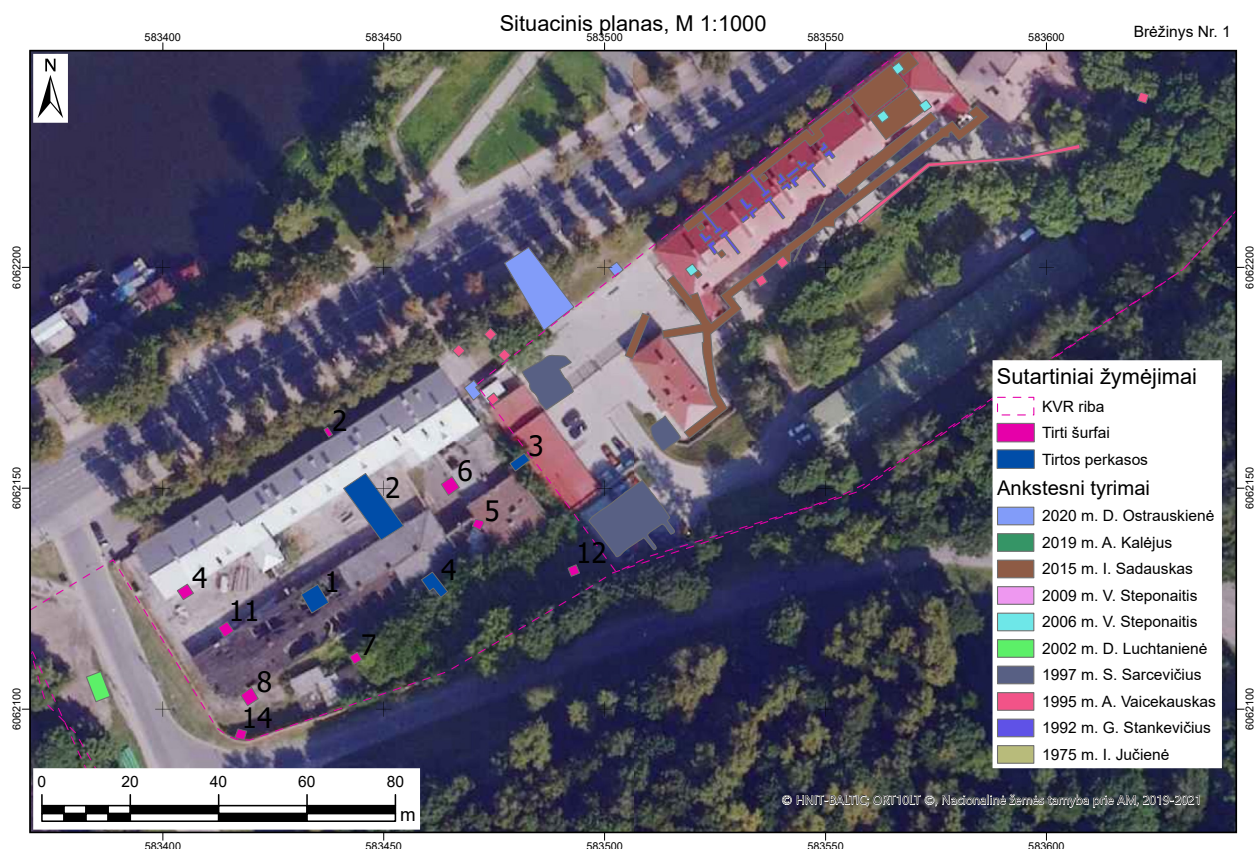
Įvadas

2024 m. balandžio–birželio mėnesiais buvo atlikti archeologiniai tyrimai Vilniaus senamiestyje, buvusios areštinės teritorijoje, T. Kosciuškos g. 1. Jų metu ištirti 9 šurfai ir 4 perkastos, iš viso 177 m² plotas (1 pav.). Gana nedidelės apimties archeologiniai tyrinėjimai pažėrė atradimų, kurie suteikė naujų duomenų apie ankstyviausią Vilniaus miesto istoriją, taip pat apie Vilniaus pilių teritorijos šiaurinės dalies raidą dabartinės T. Kosciuškos gatvės pradžioje ties Vilnios ir Neries santaka. Pabaigus kasinėjimus, 2024 m. vasarą–2025 m. pavasarį atlikti archeobotaniniai, zooarcheologiniai, dendrochronologiniai ir parazitologiniai tyrimai ir jų rezultatai logiškai jungėsi į vieną „paveikslą“ su archeologiniais sluoksniais, struktūromis ir 2292 surinktais archeologiniais radiniais. Atlikto darbo rezultatai nugulė į ataskaitos tekstą, kuriame pasimatė, kad šiuos naujausius atradimus ir atsiradusias įžvalgas verta ir svarbu išdėstyti ne tik informaciniam, bet ir mokslinio pobūdžio straipsnyje.

Kadangi archeologinių tyrimų metu tik dalyje tirtų plotų pavyko užfiksuoti archeologinį sluoksnį, rengiant straipsnį pasirodė tikslinga tyrimų pasakojimą ir interpretaciją pateikti ne plotais, o chronologiškai – pradedant nuo ankstyviausių ir baigiant vėlyviausiais ištirtais sluoksniais, prie jų prijungiant papildomus istorinius kontekstus. Toks sprendimas padėjo išsigryninti du pagrindinius šio straipsnio tikslus. Vienas iš tikslų yra 2024 m. atliktų tyrimų rezultatų paskelbimas ir iš jų kylančios interpretacijos apie šios ankstyvojo Vilniaus miesto dalies

Received: 11/11/2025. Accepted: 05/12/2025

Copyright © 2025 Atas Žvirblys. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

1 pav. Situacinis planas. M1:1000. L. Gudonio brėžinys.

Fig. 1. Situation plan. Scale 1:1000 (drawing by L. Gudonis).

raidą. Antras tikslas – surinktus tradicinius archeologinius duomenis pateikti skaitytojui tokia pasakojimo forma, kad ji skambėtų kaip chronologiškai vientisa istorija su vienas kitą papildančiais kontekstais. Archeologai juk visada atranda ne duomenis, o istorijas, ir čia parašyta viena iš jų.

1297–1330 metai

Apibrėžtas laikotarpis Vilniaus miesto istorijos kontekste žymi gana ankstyvą miesto kūrimosi fazę, apie kurią žinome daugiausia iš archeologinių duomenų. Istorinių duomenų, kuriuos būtų galima tiesiogiai susieti su šios miesto dalies raida aptariamam laikotarpiu, apskritai nėra.

Artimiausi ir reikšmingiausi T. Kosciuškos g. 1 sklypo tyrimai vyko 1995 ir 1997 m. Pirmiausia, archeologas A. Vaicekaskas, 1995 m. atlikdamas detaliuosius ir žvalgomouosius tyrimus, 99,63 m² dydžio plote užfiksavo 3,85–6,64 m storio XIV–XX a. kultūrinį sluoksnį. Giliau slūgsančiame XIV–XV a. horizonte aptikta medinių statinių liekanų ir to laikotarpio radinių. Tuo metu iškelta hipotezė, kad ši teritorija priklausė Kreivosios pilies papilio gyvenvietei (Vaicekaskas, 1996, p. 271–275). Netoliese tyrimus 1997 m. atlikęs S. Sarcevičius aptiko XIV a. pabaigos–XV a. vidurio medinių gyvenamųjų, ūkinių ir gynybinių statinių ir užfiksavo to laikotarpio kultūrinį sluoksnį su radiniais (Sarcevičius, 1997, p. 92–99). Tyrėjai iš esmės teisingai priskyrė ištirtus sluoksnius Viduramžių epochai, tačiau trūkstant absoliučių datų tai padaryta remiantis archeologiniais radiniais ir istorinėmis žiniomis apie Kreivąją pilį, taip naujus duomenis susiejant su jau žinoma informacija. Gerokai tikslesnę chronologiją pavyko nustatyti tyrinėjant Pilies kalno šiaurinę papėdę. Senojo arsenalo kiemo pietvakarinėje dalyje atliktų tyrimų metu aptikti seniausi Vilniaus miesto mediniai statiniai. Dendrochronologinių tyrimų metu

nustatyta, kad pastatams naudota mediena buvo kirsta 1259, 1271 ir 1287 m. (Striška, 2023, p. 44; Valionienė, 2025, p. 39). Šie duomenys leido sutarti, kad ankstyvasis medinis Vilniaus miestas XIII a. septintajame dešimtmetyje pradėjo kurtis pirmiausia Pilies kalno šiaurinėje papėdėje ir amžiaus pabaigoje toliau plėtėsi į pietų pusę link dabartinių Valdovų rūmų.

2024 m. surinkti nauji duomenys leidžia drąsiai teigti, kad plėtra XIII a. pabaigoje neabejotinai vyko ir į rytų pusę. Šiam teiginiui daugiausia įrodymų suteikė **perkasos Nr. 2** ($14,5 \times 6,0$ (87 m^2)), kuri kasta buvusios areštinės pastatų komplekso kieme, tyrimai. Tyrimai atlikti iki 1,5–5,0 m gylio, tačiau įžemis pasiektas tik XVII a. perkasimo vietoje. Tokia situacija susiklostė dėl 1,5–3,5 m gylyje atidengto tankaus medinio užstatymo, kuris gali būti siejamas su Kreivosios pilies šiauriniu papilium – Kreivuoju miestu, – o faktiškai su Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Vytenio ir Gedimino laikų ankstyvuoju Vilniumi (2 pav.).

Tyrimų metu kv. B–F/9–13, H abs. 90,91–90,79 m buvo atidengtos $4,0 \times 3,5$ m ploto, 348° į šiaurę orientuoto medinio rentinio pastato $11,52 \text{ m}^2$ dydžio patalpos liekanos (3 pav.). Pastato – patalpos statybos laikas nustatytas atlikus šešių mėginių dendrochronologinius tyrimus, juos atliko dr. Rūtilė Pukienė. Tyrimai parodė, kad namo statybai naudoti medžiai buvo nukirsti 1313–1315 m. pavasarį, o tai leidžia manyti, jog pastato statyba galėjo prasidėti 1315 m.

Užfiksuoti keturi suleisti sienų rąstai ir grindys, kurios išklotos 20–39 cm pločio pušinėmis lentomis su 10 cm nuolydžiu į Š pusę. Patalpos vidaus plotas $3,6 \times 3,2$ m, jos PV kampe išlikusi $1,6 \times 1,3$ m dydžio rausvų bei gelsvų plytų krosnis (4 pav.). Krosnis mūryta iš 33 cm ilgio, 15–17 cm pločio ir 9,0–9,5 cm aukščio plytų. Vienoje iš plytų pastebėta gamybos metu įspausta, matyt, pro šalį prabėgusio šuns pėda (5 pav.). Krosnies vidus ties padu $1,05 \times 0,60$ m dydžio, dugnas klotas plytomis, kurios kurenant krosnį buvo smarkiai apdegusios. Krosnies pakura fiksuota iš R pusės, iš ten pat galbūt turėjo būti ir įėjimas į patalpos vidų. Kv. D–E/9–10 grindyse fiksuotos šešios 16×12 – 20×16 cm dydžio, viena kitai simetriškai išdėstytos ertmės, kurių vienoje kv. E/9 buvo matyti įkalto kuolo likučiai. Visa ši struktūra sudaro statmeną krosniai ir lygiagretų grindų lentoms $1,75 \times 1,30$ m plotą. Galima spėti, kad tai galėjo būti didelio stalo, o galbūt suolų – gultų, skirtų miegoti, vieta.

Atlikus iš krosnies vidaus paimtų mėginių archeobotaninius tyrimus (autorės Laura Banionytė, Rūta Karaliūtė, prof. dr. Giedrė Keen Motuzaitė Matuzevičiūtė), iš viso 30 litrų, buvo nustatyta, kad krosnis nebuvo gausiai užteršta kultūrinių augalų makroliekanomis, tikriausiai ji naudojimo laikotarpiu buvo periodiškai valoma.

Patalpos, o kartu ir pastato išorėje, kv. A–B/8–9, buvo pabandyta kasti giliau. Nustatyta, kad čia buvo įkalti kuolai, stabilizavę visą šiaurinį pastato kraštą. Tikėtina, kad jie galėjo sudaryti didesnę konstrukciją, kuri turėjo sulaikyti slenkantį gruntą liūčių metu ir padėjo išlaikyti pastatą stabilų, o jo vidų sausą. Pakasus giliau pastato išorėje, virš plaukiančio melsvo smėlio, H abs. 90,56–90,15 m, fiksuotas juosvos durpės sluoksnis, kuris yra iki 0,65 m giliau nei pastato grindys. Sluoksnis turėjo būti suformuotas dar prieš pastatant pastatą su krosnimis, taigi galėtų būti datuojamas XIII a. pabaiga–XIV a. pradžia. Jame rasti chronologiškai ankstyviausi tyrimų radiniai: vienas apdegęs apžiesto puodo pakraštėlis ir viena iš vidaus apdegusi puodo šukė, puošta horizontaliomis, lygiagrečiomis linijomis (6:1 pav.). Taip pat rasta odinių atraižų ir indo, gaminto iš beržo žievės, sienelė.

Prie patalpos su krosnimis jungėsi ir daugiau patalpų: apie $3,5$ m pločio, 1315–1330 m. statyta patalpa, apie 1330 m. statyta patalpa ir galbūt greta stovėjęs pastatas, kuris galėjo būti pastatytas apie 1297–1298 m. Beveik visos datos gautos atlikus trijų mėginių dendrochronologinius tyrimus. Tikslus šių statinių dydis lieka neaiškus, nes didžioji jų dalis liko už ŠR perkastos pjūvio, o kita dalis buvo sunaikinta 1939 m. statant pastatą kieme. Verta atkreipti dėmesį, kad kv. B–C/13–15, H abs. 91,25–91,20 m, atidengtos patalpos grindų paviršius fiksuotas apie 30 cm aukščiau nei patalpos su krosnimis. Atsižvelgiant į tai, jog medienos mėginiai datuoti 15 metų vėliau, galima teigti, kad patalpos statybos buvo jau kitas – vėlesnis statybos etapas, tačiau pastačius visi statiniai galėjo funkcionuoti vienu metu.

Perkasoje Nr. 2, kv. B–E/2–7, užfiksuota karkasinė konstrukcija, sudėta iš stambių (vidutiniškai 19–28 cm skersmens), kai kuriais atvejais tašytų pušies kamienų, o karkaso vidaus užpildas – durpingas gruntas su melsvo smėlio tarpstuoksniais (7 pav.). Konstrukcija sutvirtinta į gruntą šalia jos sukaltais kuolais. Pirmi rąstai pasirodė

2 pav. Perkasa Nr. 2. M1:40 L. Gudonio brėžinys / nuotrauka.
Fig. 2. Trench No. 2. Scale 1:40 (drawing by L. Gudonis).

3 pav. Perkasa Nr. 2. Tyrimų metu atidengtas XIII a. pabaigos–XIV a. pradžios medinis užstatymas. Vaizdas iš V. A. Žvirblio nuotrauka.

Fig. 3. Trench No. 2. Wooden structures from the late 13th – early 14th century uncovered during excavation. View from the west (photo by A. Žvirblys).

4 pav. Apie 1315 m. statytas pastatas su krosnimi. Vaizdas iš ŠV. A. Žvirblio nuotrauka.

Fig. 4. Building with a masonry stove constructed around 1315. View from the northwest (photo by A. Žvirblys).

5 pav. Vienoje iš krosnies plytų pastebėta išpausta šuns pėda. L. Banionytės nuotrauka.

Fig. 5. Imprinted dog paw print observed on one of the masonry stove bricks (photo by L. Banionytė).

giliau nei H abs. 91,00 m altitudė, o ties H abs. 90,00 m fiksuoti giliausi rąstai. Iš viso užfiksuota konstrukcija užėmė 13,5 m² perkastos ploto, tačiau ji turėjo būti neabejotinai didesnė ir tęstis už perkastos ribų rytų ir vakarų kryptimis. Analogiška konstrukcija buvo atidengta 1997 m. Sauliaus Sarcevičiaus vykdytų tyrimų metu, apie 50 m į ŠV (Sarcevičius, 1997, p. 92–99), taigi šios konstrukcijos turėjo susijungti į vieną sistemą.

Atliekant tyrimus, kv. C–E/2 pavyko užfiksuoti 2,4 m ilgio konstrukcijos krašto atkarpą, kuri orientuota 75° R kryptimi. Kraštinis paguldytas rąstas buvo sutvirtintas įkalto į gruntą kuolu. Tokia 75° karkasinės konstrukcijos orientacija turėjo sutapti ir su šlaito orientacija, o statmenai Š kryptimi turėjo būti nuolydis link Neries upės, kurios vaga tuo metu, tikėtina, buvo daug arčiau nei dabar.

Tiriant kultūrinių sluoksnių horizontus konstrukcijos viduje išskirti kultūrinių sluoksnių horizontai, susiformavę per trumpą laiką, jie gali būti siejami su konstrukcijos statybomis 1323–1324 m. Juos tiriant gausa pasižymėjo odiniai dirbiniai, jų fragmentų surinkta 332 vnt. (dirbinius tyrė dr. Arūnas Puškorius). Iš jų išsiskyrė odinio sviedinio detalės (8 pav.). Tai – gana retai aptinkamas odinis dirbiny, gerai žinomas iš Vilniaus Žemutinės pilies tyrinėjimų. Taip pat rastas sudėtinio diržo antgalis, trys neglazūrotų apžiestų puodų fragmentai, du mediniai nusmailinti kuolai ir dvi medinės plūdės (9:1–2 pav.).

Vykdamas archeobotaninius tyrimus daugiausia aptikta piktžolių, ruderalinių ir šlapynių augalų liekanų, kiek mažiau – miškų ir proskynų augalų. Tarp piktžolių ir ruderalinių augalų buvo daug balandų, smulkiųjų rūgštynių bei didžiųjų dilgėlių. Iš šlapynių augalų didelė įvairovė bei kiekiais išsiskyrė viksvos, taip pat daug rasta nuodingojo vėdryno makroliekanų. Suanglėjusių kultūrinių augalų nerasta, tačiau identifikuota pora nesusanglėjusių grikių ir galbūt apynių. Gausiau surinkta nesusanglėjusių sorų liekanų.

6 pav. Buitinė keramika, rasta perkasoje Nr. 2, XIII a. pabaiga–XIV a. L. Banionytės nuotrauka.

Fig. 6. Pottery found in Trench No. 2, late 13th – 14th century (photo by L. Banionytė).

7 pav. Apie 1323–1324 m. statyta karkasinė konstrukcija perkasoje Nr. 2. Vaizdas iš PR. G. Grižo nuotrauka.

Fig. 7. Timber-frame structure built around 1323–1324 in Trench No. 2. View from the southeast (photo by G. Grižas).

8 pav. Odinio sviedinio detalės, XIV a. pirmas ketvirtis. A. Puškoriaus nuotrauka.

Fig. 8. Parts of a leather ball, first quarter of the 14th century (photo by A. Puškorius).

9 pav. Medinės plūdės. XIV a. pirmas ketvirtis. L. Banionytės nuotrauka.

Fig. 9. Wooden floats, first quarter of the 14th century (photo by Banionytė).

Galima kelti hipotezę, kad šio – rąstų, kuolų ir žemių įrengimo – labai svarbi paskirtis buvo šlaito link Neries upės sutvirtinimas. Štai kv. B–C/8–9 rasto pastato su krosnimi kraštas sutvirtintas sukaltais į gruntą kuolais. Šalia pastato arba jo viduje fiksuotas melsvas smėlis, šlapynėms būdingi augalai ir aukštas gruntinio vandens lygis rodo, kad šios Vilniaus miesto dalies gyventojai XIII a. pabaigoje–XIV a. pradžioje nuolatos susidurdavo ne tik su drėgmės problema, bet ir su nestabiliu slenkančiu gruntu. Šalia pastato buvusi kuolų ir rąstų sistema turėjo stabilizuoti pavojingą šlaitą. Ar tuo pačiu metu ji galėjo būti naudojama kaip gynybinis Kreivosios pilies šiaurinio papilio įtvirtinimas? Tai jau kitas klausimas, į kurį padėtų atsakyti didesnės apimties vietos tyrimai.

10 pav. Perkasa Nr. 1. Lentomis grįsto kelio fragmentas (?). Vaizdas iš PR. L. Gudonio nuotrauka.

Fig. 10. Trench No. 1. Fragment of a plank-paved road (?). View from the southeast (photo by L. Gudonis).

Nuo perkasoje Nr. 2 aptikto medinio pastato keliaujant į PV pusę apie 20 m, yra **perkasos Nr. 1** ($4,5 \times 4,0$ (18 m^2)) vieta. Ji tyrinėta 1939 m. pastatyto vieno aukšto ūkinės paskirties ilgo korpuso patalpoje. Didžioji dalis joje buvusio archeologinio sluoksnio sunaikinta. Nepaisant to, po 1,40–1,45 m storio supiltiniais sluoksniais, H abs. 91,86–91,72 m, $2,80 \times 2,25$ m dydžio plote buvo atidengtos medinės konstrukcijos (kv. A–C/2–4): dvi eilės statmenai suklotų medinių lentų ir užvirtusi medinė siena bei pavienės išvartytos lentos. Suguldytų lentų orientacija – 32° ŠR–PV (10 pav.). Pačios lentos labai sunykusios, apie 18–25 cm pločio, vietomis apdegusios, todėl dendrochronologinių tyrimų atlikti nepavyko. Vis dėlto, remiantis jų orientacija ir konstrukcija, galima teigti, kad šioje vietoje aptiktas tikėtino lentomis grįsto kelio fragmentas. Šis kelias galėjo jungti Kreivąjį miestą ir pilį su Žemutine pilimi. Jei ši hipotezė teisinga, tada, atsižvelgiant į perkasoje Nr. 2 aptiktų statinių ir konstrukcijų orientaciją, galima teigti, kad šis medinis kelio šiaurinis kelkraštis galėjo būti apie 2–5 m atstumu nuo aprašyto medinio pastato su krosnimi.

Virš medinių kelio lentų buvo 0,02–0,15 m storio juodės durpės su degėsiais sluoksnis, kuriame surinkta neglazūruotos buitinės keramikos fragmentų, puoštų horizontaliomis linijomis, remiantis tipologija XIII–XIV a. I puse datuojami odinės avalynės apkulnis ir kišenė bei keletas galvijų ir avių / ožkų kaulų. Jų analizę atliko dr. Giedrė Piličiauskienė. Vykdam tyrimus buvo paimta grunto archeobotaniniams tyrimams. Šių tyrimų metu surinkta archeobotaninė medžiaga nepasižymėjo makroliekanų gausa. Šiame mėginyje daugiausia buvo piktžolių ir ruderalinių augalų. Iš kultūrinių augalų grupei priskiriamų augalų pavyko identifikuoti tik nesuangležėjusius apynius. Dar buvo surasta ir potencialiai žmonių vartojamų augalų liekanų – lazdyno riešutų kevalų fragmentų.

1330–1365 metai

Sunku pasakyti, kiek tiksliai laiko galėjo stovėti 1297–1330 m. pastatyti statiniai (**perkasa Nr. 2**), ypač tai pasakytina apie karkasinę konstrukciją su žemių užpildu viduje. Vis dėlto 1297–1330 m. statytas pastatų kompleksas su krosnimis galėjo funkcionuoti kelis dešimtmečius. Taigi 1365 m. data, kaip chronologinė riba, yra labiau apytikslė ir hipotetinė. Ji teoriškai galėtų koreliuoti su 1365 m. Vokiečių ordino vykdytu Vilniaus puolimu, kai ši miesto dalis jau galėjo būti atskirta nuo miesto branduolio iškasta nauja Vilnios vaga. Nors iš istorinių šaltinių žinome, kad prie Vilniaus Ordino kariuomenė buvo priartėjusi 1365 ir 1375 m., o miestą puolė 1377, 1383, 1390, 1391 ir 1394 m. (Sliesoriūnas, 2025, p. 52), būtent 1365 m. data atrodo įvairiais aspektais artima ieškant sąsajų su 1297–1330 m. statytais pastatais. Tuo metu nauji įtvirtinimai aplink Žemutinę pilį – vadinamasis didysis gynybinis aptvaras, išplečia gynybos žiedą, o už jo esanti Vilnios vaga neabejotinai tampa dar vienu gynybiniu elementu Vilniaus Žemutinės pilies gynybinėje sistemoje (Kitkauskas, 2009, p. 33–38; Striška, 2023, p. 46–47). Dėl šios priežasties 1297–1330 m. statytas pastatų kompleksas ir visa ši ankstyvojo Vilniaus dalis lieka faktiškai už gynybinių įtvirtinimų ir 1365 m. rugpjūčio viduryje tokios būklės pasitinka Ordino magistro Vinricho fon Kniprodės vadovaujamą kariuomenę. Kronikininkas Vygandas Marburgietis rašo: „Septintą dieną niokoja kraštą ir iš visur sueina prie tilto. Stabmeldžiai sukliudę pereiti [per upę], ir jie seka paskui krikščionis ir sudegino tiltą“ (Vitkūnas, 2011, p. 23; Marburgietis, 1999, p. 132). Jei minimas tiltas buvo per Vilnios upę ties Senuoju arsenalu, tai mūsų aptariama miesto dalis turėjo būti sugriauta miesto puolėjų arba galbūt net miesto gynėjų.

Tačiau dar iki 1365 m. įvykių, tikėtina, apie XIV a. vidurį, perkasoje Nr. 2 atidengtų patalpų grindys jau galėjo būti užterštos įvairiu gruntu čia gyvenusių ir ūkinę veiklą vykdžiusių vilniečių. Virš pastato grindų ir grindų lentų tarpuose, kv. C–D/12–13, fiksuotas juosvos durpės sluoksnis, kurio storis buvo 2–7 cm. Aptiktos trys peilio geležtės, vinis, adata (adata išplauta archeobotaninių tyrimų metu). Taip pat ant grindų paviršiaus rasti keli neglazūruotos apžiestos buitinės keramikos fragmentai, puošti horizontalių linijų ornamentais, odinių dirbinių atraižų. Dalis dirbinių ir jų fragmentų neabejotinai buvo pamesti žmonių, gyvenusių ar vykdžiusių veiklą šiame pastate, tačiau vietomis kiek storesnis susiformavusios durpės sluoksnis rodo, kad tam tikru metu pastate švara jau nebebuvo palaikoma, ant grindų formavosi grunto ir organikos sluoksnis, kuriame pasimetė ir vienas kitas savo funkciją praradęs dirbinys.

Nuo pastato medinių grindų šalia krosnies, H abs. 90,95–90,87 m gylyje (kv. D-E/11), paimta 15 litrų grunto archeobotaniniams tyrimams. Tirtame mėginyje makroliekanų surinkta negausiai. Daugiausia rasta nuodingojo vėdryno, kuris priskiriamas šlapynių augalų grupei. Vėdrynų randama dažnai, jų surasta beveik visuose XIV a. datuojamuose mėginiuose, itin dideliais kiekiais. Nesuangležusių kultūrinių augalų šiame mėginyje aptikta gana gausiai: surinktos 32 kanapės, 3 grikliai, 6 apyniai ir 4 soros bei 81 jų fragmentas. Rasta ir suangležusių augalų – 1 javų grūdai ir 1 lęšis. Iš kitų potencialiai vartojamų surinktų ekofaktų, kurie pasižymėjo didesniais radinių kiekiais, galėtume išskirti lazdyno riešutą (49 riešutų fragmentai) ir kiaušinius (surinkti 37 kiaušinių lukštų fragmentai). Kaip parodė dr. Giedrės Piličiauskienės atlikta surinktų gyvūnų kaulų analizė, jie pasižymėjo skurdžia įvairove: daugiausia rasta tik galvijų, kiaulių ir šalia jų pavienių avių kaulų.

Apie XIV a. viduryje čia vykusius pastato ir jo interjero griovimo darbus liudija netvarkingai ant grindų ir krosnies pamato suversti medinių pastato konstrukcijų fragmentai, o po jais plytų, kurios, tikėtina, priklausė

11 pav. Odinės avalynės fragmentai, XIV a. vidury. A. Puškoriaus nuotrauka.

Fig. 11. *Fragments of leather footwear, mid-14th century (photo by A. Puškorius).*

pastate buvusiai tai pačiai krosniai, griuvenos. Su šiais įvykiais siejamuose sluoksniuose aptikta įvairių radinių – apžiestų puodų ir puodynų fragmentų (6:4–6 pav.). Taip pat aptiktas verpstukas, keletas molio tinko nuolaužų, įvairių odinės avalynės konstrukcijos dalių, atraižų (11 pav.), rasti ir keli metaliniai dirbiniai: apkalėlis, saga, dvi metalinės lašo formos sagos su kilputėmis ir smeigtukas (?). Įdomiausias radinys iš paminėtų – apkalėlis (12 pav.). Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad vaizduojama žmogaus arba kokios mitinės būtybės galva su iškištu liežuviu, tačiau Viduramžiais dažnai su iškištu liežuviu būdavo vaizduojami liūtai, todėl tai gali būti ir šio gyvūno atvaizdo interpretacija dirbinyje. Tokiu atveju apkalą būtų galima sieti su kovomis prieš Vokiečių ordiną, o tai vėl mums nutiesia mintį link sąsajos su 1365 m. vykusiu Vilniaus puolimu.

12 pav. Metaliniai dirbiniai, XIV a. vidurys.

L. Banionytės nuotrauka.

Fig. 12. Metal artefacts, mid-14th century (photo by L. Banionytė).

3 cm

1365–1378 metai

Tiriant perkasoje Nr. 2 užfiksuotus kultūrinių sluoksnių horizontus, siejamus su aprašyto pastato griovimu, pastebėta, kad buitinės keramikos fragmentai dera ne tik tarpusavyje, bet ir su keliasdešimt centimetrų aukščiau aptiktais radiniais. Kvadratuose A–F/9–13, H abs., 91,53–91,10 m gylyje fiksuotas juodos durpės sluoksnis, kuriame pastebėta organikos liekanų ir sunykusių medinių struktūrų pėdsakų. Jis tyrimų metu įvardytas kaip pirmas durpės sluoksnis. Tikėtina, kad jis, nugriovus pastatą su krosnimi, buvo suformuotas netrukus. Sunykusių medinių lentų fragmentai rodo, kad vėl buvo statomi nauji mediniai statiniai, kurie, deja, neišliko, todėl užstatymo tankumas šiame laikotarpyje lieka neaiškus. Pirmame durpės sluoksnyje rasta apie pusšimtis radinių. Pats pirmas durpės paviršiuje aptiktas ir *in situ* užfiksuotas radinys buvo medinė lazda su buožele (13 pav.). Buoželė apdegusi, dalis jos nuskilusi, ji neornamentuota. Lazda nulūžusi ir nėra viso ilgio. Tokių radinių Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje aptikta daugiau kaip 200 vnt. Jų chronologinės ribos apima XIII a.–XV a. pradžią, tačiau didžioji dauguma jų aptikta XIV a. pabaigos–XV a. pradžios kultūriniuose sluoksniuose. Nors iki šiol vyksta mokslinės diskusijos dėl jų paskirties, visgi šios lazdos išnyksta po Lietuvos krikšto, todėl jos dažniausiai siejamos su ikikrikščioniškosios religijos atributais. Gausiausią radinių grupę sudarė XIV a. būdinga neglazuruota buitinė keramika: daugiausia apžiesti puodai ar puodynės, puošti horizontaliomis lygiagrečiomis linijomis ar bangelėmis (6:7–8 pav.). Taip pat rasta apskritimo formos plūdė (9:3 pav.), medinė maišymo lopetėlė, kitaip universalus maišymo įrankis, daugiau kaip 30 odinių dirbinių fragmentų.

13 pav. Medinė lazda su buožele, XIV a. III ketvirtis. L. Banionytės nuotrauka.

Fig. 13. Knobbed wooden stick, third quarter of the 14th century (photo by L. Banionytė).

Atlikti sluoksnio archeobotaniniai tyrimai atskleidė, kad tiriamoji aplinka buvo drėgna. Daugiausia aptikta šlapynių augalų, iš kurių gausa pasižymėjo nuodingasis ir šliaužiantysis vėdrynai bei viksvų genties augalai. Dideliais kiekiais išsiskiria ir nusvirusioji striepsnė, kuri yra priskiriama miškų ir proskynų augalams, mėgstanti drėgnesnius dirvožemius, tad tai tik patvirtina drėgno grunto specifikos tiriamoje vietoje buvimo faktą. Iš kultūrinių augalų surinkti suanglėję javai, rugiai ir soros. Iš nesuaglėjusių augalų rastas salieras, grikių ir sorų liekanų. Nemažai aptikta ir potencialiai naudotų ekofaktų liekanų – lazdynų riešutų kevalų bei smulkių kiaušinių lukštų fragmentų. Gyvūnų kaulų rasta gana nedaug, o jų įvairovė taip pat nedidelė: identifikuoti galvijų, kiaulių, avių / ožkų kaulai, aptikta ešerių kaulų ir žvynų.

Aprašyto sluoksnio hipotetinė ankstyvoji chronologinė riba siejama su 1365 m. įvykiais, o 1378 m. pasirinkti remiantis dendrochronologinių tyrimų rezultatais. Perkasoje Nr. 2, kv. B/2–3, H abs. 91,08–90,18 m rastas medinės tvoros apatinės dalies fragmentas. Tvoros lentos buvo įkastos į žemę, tačiau ją tveriant buvęs žemės paviršius neišlikęs. Panašu, kad pirmas durpės sluoksnis turėjo būti suformuotas anksčiau nei užtvirta ši tvora. Atlikus vienos lentos dendrochronologinius tyrimus nustatyta, kad medis tvorai buvo nukirstas 1378 m. rudenį arba 1379 m. pavasarį. Nedaug laiko praėjus nuo nukirtimo turėjo atsirasti ir tvora. Deja, kokie kultūriniai horizontai formavosi stovint tvorai, nežinome, todėl lieka neaišku, kaip ši teritorija atrodė 1390 ir 1394 m. Ordino vykdytų puolimų metu.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad XIV a. datuojamų medinių statinių fragmentai užfiksuoti dar viename šurfe ir dviejose perkasoje, o tai rodo, kad visoje buvusios areštinės teritorijoje, sąlyginai nedideliame gylyje yra išlikęs tankus medinis užstatymas, kuris gali būti datuojamas XIII a. pabaiga–XIV a. Dėl nedidelių tyrimų apimčių, o dažnu atveju ir dėl gruntinio vandens atlikti išsamesnius tyrimus nebuvo techninių galimybių. **Šurfe Nr. 6** (3×3 (9 m²)), 2,2 m gylyje arba H abs. 90,86 m atidengtas durpės sluoksnis. Jis tirtas iki H abs. 90,76 m, kur pasiektos XIV a. datuotos medinės lentos. Jas užfiksavus tyrimai nutraukti, nes kasinėjimų plotas laiptuojant visiškai susiaurėjo. **Perkasoje Nr. 3** ($4,1 \times 2,0$ (8,2 m²)), 2,9 m gylyje (H abs. 91,11 m) pasiektos medinės lentos, kurios remiantis odinės avalynės fragmentu datuotos XIV a. Jas užfiksavus tyrimai baigti. **Perkasoje Nr. 4** ($3 \times 3 + 2,9 \times 2$ (14,81 m²)) 2,0–3,9 m gylyje (H abs. 92,25–91,52 m) fiksuoti užslinkę melsvo smėlio sluoksniai su durpės tarp sluoksniais, kuriuose rasta XIV a. datuojamų odinės avalynės atplaišų, neglazūruotų buitinės keramikos fragmentų ir medinių konstrukcijų pavienių detalių.

XVII a. šulinys / rezervuaras

Tyrimų metu nustatyta, kad visame sklype nėra išlikęs XV–XVII a. kultūrinis sluoksnis, nes jis visiškai sunaikintas vėlesnių perkasių metu. Tik perkasoje Nr. 2 atliekant tyrimus tarp XX a. suardymų, kv. B–C/5–7, 1,2 m gylyje arba H abs. 91,47 m buvo atidengtas XVII a. pastatytas 1,6 x 1,6 m dydžio medinis šulinys, kuris dėl savo dydžio galėjo būti naudojamas ir kaip vandens rezervuaras (2 pav.). Jis išliko tik dėl to, kad buvo įgilintas, o jo viršutinis išlikęs vainikas faktiškai sutapo su XIV a. antros pusės paviršiumi. Šis faktas rodo, kad XIV a. pabaigoje–XVII a. pradžioje suformuotas kultūrinis sluoksnis šioje vietoje negalėjo būti labai storas.

Ieškant istorinio konteksto, daugiausia informacijos suteikia Birutės Rūtos Vitkauskienės tyrimai. Jie atskleidė, kad XVII a. pradžioje „*Mūrinis dvaras*“ su miestiečiais Vilniaus mieste prie Neries ir greta Vilnios prie kalno, vadinamo Plikuoju (Kreivuoju)“ priklauso Mikalojui Jasinskiui. Birutės Rūtos Vitkauskienės nuomone, šis dvaras neabejotinai stovėjo dabartiniame T. Kosciuškos g. 1 sklype.

1635 m. mirus Mikalojui, o 1639 m. mirus jo broliui Jonui Jasinskiui, baigiasi giminės vyriškoji linija. Dvaras liko Vilniaus kapitulos žinioje, o vėliau – XVII a. atsiranda įrašai, kad teritorija ir dvaras Kreivojo kalno šiaurinėje papėdėje jau priklauso Sanguškoms. 1657 m. liepos 1 d. Smolensko vyskupas kunigaikštis Jeronimas Sanguška (1611–1657) parašė testamentą, kuriame nurodė, kad turi mūrinį dvarelį Antakalnyje, ties Vilnios ir Neries upių santaka, priešais Arsenalą, taip pat su vandens malūnu prie Vilnios. Iš įvairių teisminių bylų su nuomininkais žinoma, kad dešinysis Vilnios krantas ties santaka su Nerimi buvo padalintas į tris sklypus, prie pat Vilnios stovėjo malūnas, o labiausiai į rytus nutolęs sklypas priklausė salyklininkui¹. Iš 1669 m. parengto aprašo matyti, kad per karą su Maskva ši teritorija buvo smarkiai suniokota, sklypai stovėjo tušti su apgriuvusiais pastatais, niekas tuo metu nenorėjo čia gyventi (Vitkauskienė, 2025, p. 26–31). Iš šių istorinių duomenų galime numanyti, kad šulinys / rezervuaras galėjo būti apleistas ir užterštas būtent po karo su maskvėnais.

Atradus šulinį / rezervuarą fiksuotos 25–30 cm pločio medinės lentos, o giliau jau buvo naudoti 16–19 cm storio pusrąščiai. H abs. 87,67 m pasiekus dugną nustatyta, kad iš viso išlikęs 3,8 m aukščio šulinys / rezervuaras su dugne paklotomis medinėmis lentomis (14 pav.). Buvo matyti, kaip per tarpus tarp dugno lentų nuolatos veržiasi skaidrus vanduo kartu išstumdamas melsvą smėlį. Kasinėjimų metu pastebėta, kad net karštą vasaros dieną šulinys / rezervuaras per mažiau nei parą prisipildė gruntinio vandens iki 3 m nuo dugno. Taigi vandens lygis pakildavo iki apytiksliai 90,67 m altitudės ir taip susilygindavo su vandens lygiu perkasoje Nr. 2, kur vanduo reguliariai pakildavo iki H abs. 90,80–90,60 m. Tyrimų metu 2024 m. gegužės mėnesį šulinyje / rezervuare visą laiką buvo apie 7–8 kubiniai metrai švaraus gruntinio vandens. Jei panašus kiekis laikėsi XVII a. viduryje, jo turėjo pakakti ne tik buitiniam naudojimui, bet ir pasirinktai ūkinei veiklai vykdyti. Ieškant sąsajų su istoriniais šaltiniais, galima paminėti, kad XVII a. vieną iš trijų sklypų, kuriuos Birutė Rūta Vitkauskienė identifikuoja T. Kosciuškos g. 1 sklypo ribose, valdė salyklininkas. 1682 m. dokumente yra išlikęs situacinis piešinys su įrašytais paaiškinimais, kam XVII a. pirmoje pusėje priklausė trys sklypai Vilnios žiotyse, dešiniajame krante: kairysis (labiausiai nutolęs į rytus) sklypas buvo Bitunskio, iš kurio jį nusipirko salyklininkas (vardas nenurodytas) (Vitkauskienė, 2025, p. 29–30). Deja, plačiau salyklininko veikla nėra aprašoma, tačiau, atsižvelgiant į T. Kosciuškos g. 1 teritorijos dydį, yra pakankamai realu, kad perkastos Nr. 2 vietoje aptiktas šulinys / rezervuaras galėjo patekti į minėtą rytinį – salyklininkui priklausiusį sklypą.

Tiriant šulinio / rezervuaro užpildą fiksuoti jau ne jo naudojimą, o apleidimą liudijantys sluoksniai su radiniais (15 pav.). Iš viso išskirti 9 skirtingi sluoksnių horizontai, tačiau nėra aišku, kaip greitai jie čia buvo supilti. Vis dėlto radinių chronologinis panašumas leidžia manyti, kad tai galėjo įvykti per ganėtinai trumpą laiką – nuo kelių dienų iki keliolikos metų. Tyrimų metu surinkta apie tūkstantis XVII a. datuojamų archeologinių radinių, o tarp jų ir nemažai medinių bei odinių dirbinių fragmentų, nes drėgname uždurpėjusiame sluoksnyje, kuris vietomis priminė mėšlą, jie puikiai išliko. Dėl radinių gausos norėtusi paminėti tik informatyviausius ir įdomiausius aptiktus artefaktus.

¹ Vitkauskienė B. R. Areštinės (Unik. 1094-0514-6010) T. Kosciuškos g. 1, Vilniuje, taikomieji tyrimai. Dalis: papildyti istoriniai tyrimai. Vilnius, 2024 m. Autorės suteiktas egzempliorius, p. 13.

14 pav. XVII a. šulinio / rezervuaro dugnas. L. Gudonio nuotrauka.

Fig. 14. Bottom of a 17th-century well/reservoir (photo by L. Gudonis).

Didžiausią radinių grupę sudarė buitinė keramika: surinkta glazūruotų ir neglazūruotų puodų, puodynų, dubenų, lėkščių, indelių, keptuvių, ąsočių, bokalų fragmentų, kurie gali būti priskirti tipiškiems XVII a. dirbiniams (16–17 pav.). Prie informatyvesnių reikėtų priskirti importinių indų iš Vestervaldo regiono fragmentus, kurie datuojami XVII a. antra puse–XVIII a. pirmą puse.

Surasta daugiau nei dvi dešimtys gerai išlikusių medinių dirbinių: statinių šulų ir dangčių, meškerių stovų, kastuvų, šaukštas, profiliuota baldo detalė ir kt. (18 pav.). Gana daug surinkta gerai išlikusių, daugiausia XVII a. antrai pusei būdingų odinių dirbinių: naginė, avalynės priekiai, lopų, diržų fragmentų bei įvairių atplaišų ir atraižų (19 pav.). Taip pat surastas iš medžio žievės pagamintas krepšys ir vilninių audinių skiaučiai, kurios buvo gerai išlikusios.

Iš metalinių dirbinių verta paminėti vario lydinio šaukštą, avalynės pasagėlę, cilindrinę spyną, strėlės antgalį, diržo sagtį, širdies formos smulkų apkalą, žiedą ir kelias peilių geležtes. Taip pat rasti septyni Jono Kazimiero Vazos šilingai su 1663–1666 m. kaldinimo datomis.

Kiek mažiau surinkta stiklinių butelių, taurių ir langų stiklų duženų, karnizinių ir sieninių koklių fragmentų, datuojamų nuo XVI a. pabaigos iki XVII a. antros pusės, S formos čerpių nuolaužų. Svarbu paminėti, kad į šulinį / rezervuarą, neaišku, koku būdu, pateko ir vienas ketursienis titnaginis kirvukas. Iš šių radinių pakankamai įdomūs buvo keli plokštinių koklių fragmentai, datuojami XVII a. antra puse. Du iš jų galima įvardyti kaip herbinius, nes turėjo heraldinių elementų (vaizduojama karūna) ir inicialus D ir W (20 pav.) bei K ir A. Kadangi kokliai nevisiškai išlikę, lieka neaišku, kokiomis dar raidėmis jie galėjo būti pažymėti. Birutė Rūta Vitkauskienė, remdamasi savo atliktais tyrimais, spėja, kad minėtus koklius galima sieti su senos Žemaitijos bajorų giminės atstovu Jonu Daujotu (Jan Wilłojć-Dowiatt), gimusiu apie 1650 m. 1669 m. sklypų nuomos sutartyje su Bejeriu minima, kad jam išnuomoti du sklypai už arsenalo ir tilto per Vilnią, kurie ribojasi su Jono Daujoto sklypu (buvęs salyklininko) (Vitkauskienė, 2025, p. 29–30).

15 pav. XVII a. šulinio / rezervuaro užpildas ŠV pusėje. A. Žvirblio nuotrauka.

Fig. 15. Filling of a 17th-century well/ reservoir on the northwest side (photo by A. Žvirblys).

16 pav. Puodas, XVII a. L. Banionytės nuotrauka.

Fig. 16. Pot, 17th century (photo by L. Banionytė).

17 pav. Lėkštė, XVII a. L. Banionytės nuotrauka.

Fig. 17. Plate, 17th century (photo by L. Banionytė).

18 pav. Mediniai dirbiniai, XVII a. L. Banionytės nuotrauka.

Fig. 18. Wooden artefacts, 17th century (photo by L. Banionytė).

Iš skirtingų šulinio užpildų paimti trys mėginiai archeobotaniniams tyrimams, iš viso 60 litrų, ir du mėginiai parazitologiniams tyrimams. Viršutiniame užpilde daugiausia fiksuotos piktžolės ir ruderaliniai augalai. Taip pat fiksuotos pavienės suanglėjusių javų, avižų, rugių ir kviečių makroliekanos. Kad mėginyje vyrauja piktžolės galima aiškinti tuo, jog šis sluoksnis yra viršutinis šulinio / rezervuaro užpildo horizontas. Tuo metu šulinys – faktiškai ūkinė duobė – buvo beveik užpiltas ir jo vietoje formavosi naujas žemės paviršius.

Ištyrus gruntą ties šulinio viduriu ir apačia nustatyta, kad ir čia daugiausia augalų yra priskirtini šlapynėms. Rasta ir pavienių suanglėjusių javų, rugio bei avižų liekanų. Iš nesuaglėjusių augalų aptikta rugių pelų, kanapių, grikių, apynių makroliekanų, taip pat krapas, galbūt morka, salotinė trūkazolė ir anyžinė ožiažolė. Aptikta ir importinių augalų liekanų – graikinio riešutmedžio riešutų kevalų fragmentų, o gilesniame (apačioje) šulinio sluoksnyje rastas europinio alyvmedžio vaisius. Tai antras toks atvejis Vilniuje, kai archeologinių tyrimų metu surandama šio augalo makroliekanų.

19 pav. Odiniai dirbiniai, XVII a. A. Puškoriaus nuotrauka.

Fig. 19. Leather artefacts, 17th century (photo by A. Puškorius).

Rezultatyvūs buvo ir apatinių šulinio sluoksnių parazitologiniai tyrimai, kuriuos atliko Nacionalinės visuomenės sveikatos priežiūros laboratorijos Mikrobiologinių tyrimų skyriaus specialistės Erika Repečkaitė ir Akvilė Jucevičiūtė. Tyrimų metu mėginyje pavyko aptikti *Ascaris opp ovum* – askaridžių (lot. *Ascaris*) – parazitinių apvaliųjų kirmėlių, kiaušinėlių. Tai rodo, kad aplinkoje buvo *Ascaris lumbricoides* – žmogaus askaridžių, kurių kiaušinėlių paprastai aptinkama dirvožemyje ar išmatose.

Svarbūs ir įdomūs buvo ir zooarcheologinės medžiagos tyrimų rezultatai. Iš viso aptikti 1373 vienetai. Iš jų 905 vnt. (65,9 %) buvo žinduolių gyvūnų, net 297 vnt. (21,6 %) paukščių ir 171 (12,5 %) žuvų kaulų fragmentas. Identifikuoti buvo 462 (51 %) žinduolių ir 83 (48 %) žuvų kaulai. Žinduolių kaulai priklausė beveik vien tik naminiams gyvuliams – daugiausia surinkta galvijų kaulų (352 kaulai, bent 20 individų). Taip pat nustatyta kiaulių (10 individų), avių ir ožkų (5 individų), katės ir triušio liekanų; vienintelis laukinis gyvūnas – stirna. Išskirtinai daug rasta žuvų liekanų – surinkta 170 kaulų ir apie 70 žvynų, identifikuotos mažiausiai septynios rūšys. Šį faktą galima paaiškinti tuo, kad daugumą liekanų pavyko surinkti archeobotaninių tyrimų metu – plaunant gruntą ir jį analizuojant laboratorijoje. Plika akimi lauko sąlygomis įprastai surenkama daug mažiau žuvų kaulų ir žvynų. Daugiausia aptikta lydekų ir starkingų kaulų (po 25 egzempliorius, t. y. po 30,5 %), ešerių (14 vnt., 17,1 %) bei karpinių žuvų (14 fragmentų, tarp jų auksinis karosas ir karšiai). Greta įprastų rūšių nustatyta ir eršketo plokštelės dalis. Vis dėlto įdomiausias ir kartu retas radinys – atlantinės silkės dantikaulis.

Pagal surinktus radinius galima teigti, kad šulinys / rezervuaras statytas XVII a., o jo funkcionavimo pabaiga ir teršimo pradžia gali būti datuojamos XVII a. antra puse. Pilnai iki viršaus jis buvo užpildtas keliais etapais XVII a. paskutiniame trečdalyje–XVIII a. pradžioje, tačiau greičiausiai per gana trumpą laiką šiame diapazone. Galima šulinio / rezervuaro užteršimo šiuokslėmis priežastis galėtų būti po karo su maskvėnais (1655–1661) suniokoto ir apleisto sklypo nepriežiūra. Tai netiesiogiai patvirtina ir istoriniai duomenys. Štai 1669 m. kapi-

20 pav. Herbinis koklis, XVII a. L. Banionytės nuotrauka.

Fig. 20. Heraldic stove tile, 17th century (photo by L. Banionytė).

tulos kanauninkas Ambraziejus Beinortas savo rašte mini, kad per karą su Maskva du sklypai arčiau Vilnios yra smarkiai suniokoti, juose niekas negyvena. Apie Jonui Daujotui priklausiusį sklypą neužsimenama, tačiau greičiausiai ir jis karo metu galėjo smarkiai nukentėti (Vitkauskienė, 2025, p. 28–29). Kita, kol kas neatmesta, šulinio / rezervuaro užteršimo versija būtų 1702–1708 m. laikotarpis, kai Šiaurės karo metu Vilnius buvo kelis kartus užimtas Švedijos ir Rusijos kariuomenių, arba 1710–1711 m. siautęs maras. Galbūt tai liudija smurto arba maro ištiktas nelaimėlis, kurio kaukolė buvo rasta šulinyje. Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Biomedicinos mokslų instituto Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedros darbuotoja dr. Justina Kozakaitytė nustatė, kad tai buvo vyras, daugiau kaip 40 m. Identifikuota patologija: abiejų momenkaulių ir kaktikaulio viršutinės skliauto dalies padidėjęs porėtumas (sugijusio uždegimo ar sugijusios kraujosruvos žymės).

XVII a. antra pusė–XVIII a.

Jau minėta, kad XV–XVII a. horizontai sklype nėra išlikę. Iš visų tirtų perkaso ir šurfų tik **perkasoje Nr. 3** ($4,1 \times 2,0$ ($8,2 \text{ m}^2$)) ir **šurfe Nr. 6** (3×3 (9 m^2))) užfiksuoti akmenų grindiniai, kurie hipotetiškai gali būti datuojami XVII–XVIII a. Tiksliai to patvirtinti negalima, nes grindiniai arba neardyti, arba po jais nepavyko aptikti jokių radinių.

Perkasoje Nr. 3, po supiltiniais XX a. sluoksniais, 0,95 m gylyje (H abs. 92,98–92,78 m) pasirodė akmenų grindinio fragmentas, kuris neardytas. Atsižvelgiant į tai, kad grindinys aptiktas greta XVIII a. datuojamos areštinės korpuso dalies, jį galima sieti su Sanguškoms priklausiusiu dvareliu (XVII–XVIII a.). Šurfe Nr. 6, 1,65 m gylyje (H abs. 91,40 m), pasirodė akmenų grindinys, kurį praardžius jokių radinių neaptikta. Vis dėlto virš grindinio supiltiniuose XIX–XX a. sluoksniuose surinkta XVI a. pabaiga–XVII a. viduriu datuojamų koklių fragmentų, kurie rodo galimybę, kad šioje vietoje virš grindinio buvo XVII–XVIII a. kultūrinis sluoksnis, kuris sunaikintas.

XIX a. pirma pusė

1831 m. pastačius tvirtovę aplink Pilies kalną ir ant kalno, buvusiame Sanguškų dvarelyje įrengiamos kareivinės, o dalis pastatų nugriaunami. 1838 m. sumanyta šiuose kareivinėms atiduotuose pastatuose įrengti kalėjimą. Pagrindinės pertvarkomo pastato dalys nesikeitė, tačiau jos turėjo būti tinkamos vienu metu laikyti 280 kalinių. Į areštinės šiaurinį fasadą statmenai rėmėsi apie 5 ar 6 m aukščio pylimas, sukastas 1831 m., siekiant uždaryti praėjimą Antakalnio gatve į tilto per Vilnią pusę. Pylimas atskyrė korpusą nuo Neries, už pylimo palei patį upės krantą buvo paliktas pravažiavimas. Pylime vietoj seniau įrengtos parako saugyklos 1835 m. buvo iškastas požeminis kazematas, belongė (Pugačiauskas, 2001, p. 116–127; Vitkauskienė, 2020, p. 18–19). Įvairūs kasimo darbai turėjo vykti ir Kreivojo kalno šiaurinėje papėdėje. Iš rusų kariškių ataskaitų žinoma, kad visos kalvos prie Antakalnio gatvės buvo nukasamos iki pat XIX a. šeštojo dešimtmečio (Vitkauskienė, 2019, p. 116–141).

Tyrimai sklype parodė, kad šių darbų metu buvo visiškai sunaikinti XV–XVIII a. horizontai. Iš karto virš XIV a. antros pusės sluoksnių įvairiose sklypo vietose, H abs. 92,60–90,85 m, fiksuoti supiltiniai balto smėlio sluoksniai, kurie siejami su minėtais darbais. Didžiausias tokių darbų mastas atsiskleidė tiriant **perkasą Nr. 2**. Tarp XX a. suardymų perkasoje išryškėjo įvairūs gelsvo, pilko arba maišyto smėlio horizontai su tarp sluoksniais be jokių archeologinių radinių (3 pav.). Tai rodo, kad jie buvo greitai suformuoti. Analogiškas supiltinis smėlio sluoksnis H abs. 92,54–91,86 m fiksuotas **šurfe Nr. 5** (2×2 (4 m²)). Arčiau Kreivojo kalno šlaito tirtas **šurfas Nr. 12** (2×2 (4 m²))), kuriame birus piltinis gruntas parodė, kad šios vietos reljefas mažiausiai iki 3 m gylio buvo keistas XIX a. ketvirtame–šeštame dešimtmečiuose. Šurfe rasta rusų kariuomenės grenadieriaus saga datuojama 1829–1862 m.

XIX a. antra pusė–XX a.

Tyrimų metu visuose šurfuose ir perkasoje fiksuoti XIX a. antra pusė ir vėliau datuoti sluoksniai siejami su čia įsikūrusios areštinės veikla. Areštinė savo funkciją išlaikė iki pat 2019 m. Neminant XX a. antros pusės inžinerinių tinklų ir 1939 m. ilgojo kiemo korpuso statybos metu suformuotų perkasimų, iš šių supiltinių sluoksnių galima išskirti vieną svarbų momentą:

Areštinės teritorija XIX a. antroje pusėje buvo išgrįsta akmenų grindiniu ir iki XX a. vidurio kiemo paviršius buvo pergrįstas dar mažiausiai keturis kartus. **Šurfe Nr. 2** (2×1 (2 m²))) akmenų grindinys atidengtas iš karto po betonine nuogrinda. Tyrinėjant **šurfą Nr. 4** ($2,7 \times 2,5$ (6,75 m²))), iki 1,6 m gylio užfiksuoti XIX a. septintu dešimtmečiu–XX a. antra pusė datuojami sluoksniai ir penki akmenų grindiniai arba nuogrindos nuo pastato. **Šurfe Nr. 11** (2×2 (4 m²))), nuėmus asfalto dangą iki 0,7 m gylio, užfiksuoti keturi XX a. pirma pusė–viduriu datuojami akmenų ir plytų grindiniai. **Šurfe Nr. 14** (2×2 (4 m²))), 0,6 m gylyje atidengtas XIX a. antra pusė–XX a. pirma pusė datuojamas akmenų grindinys. **Perkasoje Nr. 2**, iš karto po asfalto danga atidengtas XX a. viduriu datuotas grindinys, o prie areštinės pastato sienos, 0,55–1,30 m gylyje užfiksuotos dvi akmeninės nuogrindos, datuojamos XIX a. viduriu–antra pusė. **Perkasoje Nr. 4**, 0,5–0,9 m gylyje fiksuoti akmenų, plytų ir betono grindiniai bei nuogrindos datuoti XX a. viduriu.

Įdomesnė situacija užfiksuota tiriant **šurfą Nr. 8** (3×3 (9 m²))), kur 0,5 m gylyje atidengtas akmenų grindinys, stačiai kylantis į P pusę apie 25 cm, o už jo toliau fiksuotas įžemis (21 pav.). Tai parodė, kad XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje šios vietos reljefas buvo visiškai kitoks nei dabar, nes grindinys tuomet galėjo remtis į statų kalvos šlaitą. XX a. antroje pusėje statant korpuso priestatą grindinys sunaikintas Š pusėje, o P pusėje buvęs status kalvos šlaitas taip pat nukastas taip pažeminant vietos reljefą.

21 pav. Šūrfas Nr. 8. Vaizdas iš ŠR. A. Žvirblio nuotrauka.

Fig. 21. Test pit No. 8. View from the northeast (photo by A. Žvirblys).

Išvados

Archeologinių tyrimų metu surinkti ir ištirti duomenys parodė, kad sklype T. Kosciuškos g. 1 gana negiliai – 1,3–1,7 m gylyje – atidengiamas gerai išlikęs XIII a. pabaigą–XIV a. menantis kultūrinis sluoksnis, kuris mums pasakoja apie ankstyviausią Vilniaus miesto istoriją ir jo gyventojų buitį. Užfiksuota, kad faktiškai visame tyrinėtame sklype yra išlikęs tankus medinių pastatų tinklas su keliais, šlaitų tvirtinančiomis rąstų ir žemių konstrukcijomis. Drėgna šios vietos aplinka lėmė, kad tiek minėtos konstrukcijos, tiek radiniai ir kitos organinės medžiagos yra gerai išlikę. Tyrimų metu nustatyta, kad ši teritorija buvo tankiai apgyventa jau Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio valdymo laikotarpiu.

Pastaruoju metu sutariama, kad Vilniaus miestas pirmiausia pradėjo kurtis Pilies kalno šiaurinėje papėdėje. Užstačius šią papėdę XIII a. septintajame dešimtmetyje ar kiek vėliau, amžiaus pabaigoje, miestas toliau plėtėsi palei Nerį iki dabartinės tyrimų vietos. Šios miesto dalies nykimas tradiciškai siejamas su 1390 m. įvykusi Kreivosios pilies užėmimu. Tačiau šiaurinėje Kreivojo kalno papėdėje urbanizacijos procesas galėjo sustoti ir anksčiau – XIV a. trečiame ketvirtyje. Tuo metu nauji įtvirtinimai aplink Žemutinę pilį išplečia gynybos žiedą, galbūt atsiranda nauja Vilnios vaga. Dėl to šiaurinė Kreivojo kalno papėdė lieka išorėje už naujų miesto įtvirtinimų ir tampa sunkiai apginama Vokiečių ordino kariuomenei pasiekus Vilnių 1365, 1375 m. ir vėliau.

Įdomūs rezultatai gauti ir tiriant vėlesnius horizontus, ypač tai pasakytina apie perkasoje Nr. 2 atidengtą medinį šulinį / rezervuarą. Pagal surinktus radinius galima teigti, kad jis statytas XVII a., o jo funkcionavimo pabaiga ir užteršimo atliekomis pradžia gali būti datuojamos XVII a. paskutiniu trečdaliu–vėliausiai XVIII a. pradžia. Tiriant šulinį / rezervuarą surinkta gausi kolekcija archeologinių radinių, tarp kurių buvo nemaža dalis ir medinių dirbinių fragmentų. Pastarieji yra retai išliekantys archeologinėje terpėje, todėl mums suteikia daug informacijos apie to laikotarpio vilniečių buitį.

Surinkti tyrimų duomenys rodo, kad 2024 m. buvo tyrinėtas labai reikšmingas Vilniaus miesto istorijai objektas, kurį būtų tikslinga saugoti *in situ*, o tyrimus ateityje išplėsti.

Šaltiniai

- Marburgietis V. 1999. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vilnius: Vaga.
- Sarcevičius S. 1997. 1997 m. Vilniuje, T. Kosciuškos gt. Nr. 3 vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. T. 1. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas, f. 1, b. 2894.
- Vaicekauskas A. 1996. Archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, Kosciuškos g. Nr. 3. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, p. 271–275.
- Vitkauskienė B. R. 2020. *Pastato-Areštinės (Unik. Nr. 4400-2169-4642), esančio adresu T. Kosciuškos g. 1 Vilniuje, taikomieji tyrimai. Dalis: istoriniai tyrimai. Vilnius, 2020 m. rugsėjis–spalis 1 d.* Autorės suteiktas egzempliorius.

Literatūra

- Pugačiauskas V. 2011. Generaliniai 1831 m. karinių įtvirtinimų planai Plikajame kalne. *Lietuvos pilys*, 6, p. 116–127.
- Kitkauskas N. 2009. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*. Vilnius: Kultūra.
- Sliesoriūnas G. 2025. 4. Vilniaus gynyba. G. Sliesoriūnas (sud.) *Vilniaus istorija: I tomas – XIII a.–1795 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 52–55.
- Striška G. 2023. Gimtadienis ar brandos liudijimas? Kelios Vilniaus istorijos detalės. Ž. Mikailienė, R. Šmigelskytė-Stukienė (sud.) *Gedimino miesto aušra. Seniausias Vilniaus medinis pastatas ir unikaliausi jo radiniai*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, p. 42–49.
- Valionienė O. 2025. 2. Archeologiniai duomenys apie valdovo rezidencijos ir miesto įkūrimą. G. Sliesoriūnas (sud.) *Vilniaus istorija: I tomas – XIII a.–1795 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 37–43.
- Vitkauskienė B. 2025. Buvusi Vilniaus areštinė. Netikėti atradimai. Z. Medišauskienė (sud.) *Pasakojimai apie Vilnių ir vilniečius VII*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 11–50.
- Vitkauskienė B. R. Vilniaus tvirtovė – sukilėlių kalinimo, tardymo ir palaikų slėpimo vieta. T. Bairauskaitė (sud.) *1863–1864 m. sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 116–141.
- Vitkūnas M. 2011. Vilnius kovose su kryžiuočiais XIV a. II pusėje. *Karo archyvas*, XXVI, p. 4–43.

Research Conducted at the Site of T. Kosciuškos Street 1, Vilnius

Atas Žvirblys

Summary

Between April and June 2024, archaeological research was conducted in Vilnius Old Town, within the area of the former detention facility at 1 T. Kosciuškos Street. The investigation encompassed nine test pits and four trenches, covering a total area of 177 m². This research yielded new information on the formation of the cultural layers at the site and supplemented the existing knowledge regarding the development and built environment of this area throughout different historical periods. The findings indicate that the site was inhabited as early as the late 13th to early 14th centuries, during the reign of Grand Duke Vytenis, while the settlement appears to have flourished predominantly during the rule of Gediminas.

In preparing this article, it was considered appropriate to present the research narrative and interpretation not by excavation units but in chronological order, beginning with the earliest and concluding with the latest stratigraphic layers, accompanied by relevant historical contexts. After all, archaeologists do not merely uncover data, they reveal stories, and this article presents one of them.

One of the most significant discoveries of this research was the remains of a wooden log structure. In the centre of the trench, the foundation of a rectangular log construction measuring 4.0×3.5 m was documented, preserved in its entirety along the perimeter. Inside the structure, in the southwest corner, a brick foundation of a stove measuring 1.6×1.3 m, built of reddish and yellowish bricks, was identified. Dendrochronological analysis indicated that the construction of the building most likely began around the year 1315. The brick stove, together with finds recovered above and between the floor levels: such as knife blades, a needle, fragments of domestic pottery, and carbonized remains of cultivated plants, suggests that the building served a residential function. Adjacent to the room with the stove were additional spaces: one built between 1315 and 1330, another around 1330, and possibly a neighbouring structure that may have been built around 1297–1298.

Another important discovery was a timber-framed construction recorded to the northwest of the room complex. It was composed of large pine logs secured with stakes and filled with a peaty soil containing interlayers of sand. The soil between the logs contained numerous fragments of unglazed wheel-thrown pottery and pieces of leather footwear. Among these finds, the most notable were fragments of a leather ball. Artifacts of this kind are known from excavations at the Lower Castle

of Vilnius, although they are relatively rare in the archaeological record. Dendrochronological analysis indicated that the structure was built around 1323–1324, although some of the timbers used had been repurposed, including one tree felled in 1306–1307. The construction appears to have served as a slope-reinforcing feature, however, its possible function in the defence of this early part of Vilnius remains open to discussion.

The discovered wooden buildings and structures may have been destroyed or abandoned in the third quarter of the 14th century. Although the decline of this part of the city is traditionally associated with the capture of the Crooked Castle (*Kreivoji pilis*) in 1390, the urbanization process on the northern foot of Crooked Hill may have halted earlier – already in the third quarter of the 14th century, when new fortifications surrounding the Lower Castle expanded the circular fortification and possibly led to the formation of a new channel of the Vilnia River. At that time, the northern foothill of Crooked Hill remained outside the newly fortified city area and became difficult to defend once the forces of the Teutonic Order reached Vilnius in 1365, 1375, 1377, and later.

In the layers associated with the destruction of buildings built between 1297 and 1330, a small metal fitting depicting a lion(?) was found, possibly linked to the Teutonic Order's assaults on Vilnius. On the newly formed ground surface above the ruins, a knobbed wooden stick was discovered, which may be associated with pagan-period Vilnius.

Later layers were almost destroyed due to extensive earth-moving activities carried out in the first half of the 19th century. Only a well or reservoir uncovered during the excavations provides evidence of everyday life in the area during the late 17th to early 18th centuries. This feature contained numerous household items and fragments typical of that period. Particularly noteworthy are the exceptional archaeobotanical and zooarchaeological ecofacts that attest to interregional contacts and trade imports: among them an olive fruit, walnut shells, and the remains of herring and rabbit. These rare and unique finds, seldom encountered in archaeological contexts, offer valuable insights into the diverse diet of Vilnius inhabitants of that time.

The collected research data demonstrate that the site investigated in 2024 represents a highly significant object for the history of Vilnius. It would therefore be appropriate to preserve it *in situ* and to expand the scope of research in the future.

Translated by Laura Banionytė